

Uprkos takvim propustima, koji bacaju senku na naučnu vrednost dela, ipak ostajem pri oceni datoj na početku. To je do sada najpotpunije, najdetaljnije i najbolje delo na tu temu.

Delo je snabdeveno skraćenicama i registrom ličnih i geografskih imena. To olakšava snalaženje u prilično obimnom delu. Fusnote su stavljene na stranicama ispod teksta što olakšava čitaocu da uporedo uz tekst prati i izvore.

Vlado Tomanić

VESELJKO HULJIĆ, Vis 1941–1945, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1979.

U biblioteci monografije Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije objavljen je opsežan rad dra Veseljka Huljića u kojem opisuje povijesna zbivanja na otoku Visu i otočju koje njemu pripada od početka NOB-a do oslobođenja naše zemlje.

Knjiga je podijeljena u tri dijela. U prvom dijelu opisuju se događaji do kapitulacije Italije. Taj period povijesti Visa autor obilježava etapom viškog otočnog značenja. Drugi dio obuhvaća razdoblje od kapitulacije Italije (9. rujna 1943. godine) do 20. listopada 1944. godine (kad Vis prestaje biti središte nove Jugoslavije) što je, prema autoru, etapa historijskog značenja. Treći dio sadržinski je najkraći i opisuje zbivanja na Visu od 20. listopada do kraja NOB-a.

Na početku knjige je autorov predgovor s uvodnim podacima o viškom otočju u historiografiji 20. stoljeća, o općem geografskom karakteru, uz osvrt na viške prilike između dva rata.

U dijelu knjige o događajima od kapitulacije i sloma kraljevske jugoslavenske vojske i okupacije naše zemlje do prestanka vlasti fašističke Italije, autor iscrpno opisuje sva do tada relevantna zbivanja vezana uz razvitak NOP-a na viškom otočju. Polazeći od toga da su partijske i skojevske organizacije bile osnovni pokretač svih akcija NOP-a, on čitaoca odmah upoznaje sa stanjem u njima, ističući da su svoju djelatnost i političku aktivnost od početka usmjeravale prema širokim narodnim masama. Obilježavajući socijalno porijeklo članstva, napominje da su te široke mase činili siromašni i srednji težaci, ribari i radnici kojima su se pridružili i međuslojevi, ali te međuslojeve jasno ne precizira.

Knjiga obuhvaća i prilike na Visu nakon kapitulacije Jugoslavije do dolaska Talijana na Vis (22. IV 1941. god.) i uspostavljanje njihove vlasti na Visu uz početne mjere koje su poduzimali da učvrste svoju vlast na Visu.

Početak realizacije platforme NOP-a na Visu Huljić prikazuje u III glavi svoje knjige. U njoj se opisuje organiziranje aktivnog otpora okupatoru. Prema mišljenju dra Huljića, na Visu su postojali povoljni uvjeti za širenje ideja NOP-a među stanovništvom, jer je komunistima bilo moguće da slobodno i bez opasnosti prenose ribarima i težacima direktive Partije a da ih Talijani i njihovi špijuni nisu mogli uočiti i otkriti. Takav je rad bio uspješan, jer su ribari po više dana,

okupljeni na zajedničkom ribarenju, bili van naseljenih mjesta, a težaci, međusobno se ispomažući u poslovima, često su radili na poljima u velikim skupinama. Među ribarima i težacima nalazili su se komunisti koji su tako mogli bez većih poteškoća širiti ideje Partije. Opisujući prva hapšenja na otoku, poziv na ustanak i pogibiju Mladena Ivulića i Ante Brajčića, autor detaljizira događaje pa se slobodno može reći da je mnoge podatke u vezi s tim mogao navesti u bilješci što bi poboljšalo kvalitetu teksta. U osvrtu na prilike do kapitulacije Italije konstatira se, uz ostalo, da su komunisti i njihovi simpatizeri bili kadri i sposobni da općenarodni pasivni otpor i mržnju protiv okupatora preobrazu i usmjere u postupni ali djelotvorni organizirani aktivni otpor. Iako je ta konstatacija, bez sumnje, točna, ničim se posebno ne argumentira, osim što se uspoređuje broj komunista i simpatizera na Visu u to vrijeme s ukupnim brojem stanovništva, pretpostavljajući, kako kaže autor, da je »realno računati da su utjecali na širu okolinu«.

Razmatrajući odnos snaga do početka NOP-a, autor navodi da se »nameće zaključak« »[...] kako su [...] slojevi viško otočne nadgradnje (kler, namještenici, pripadnici državnog aparata, istaknuti predvodnici građanskih stranaka, članovi bogatijih i dobar dio pripadnika srednje egzistencijalnih obitelji) zazirali od predvodničke uloge komunista i njihove namjere da organiziraju općenarodni aktivni otpor talijanskim okupatorima aneksionistima«. Očito je iz navedenog da autor svoju tvrdnju nesigurno iznosi. Tvrdnja je trebala da bude sigurnija, i argumentirana s više podataka na osnovi kojih bi se utvrdilo dokle su ti slojevi bili uz okupatora, pogotovo tzv. »dobar dio srednje egzistencijalnih obitelji«. Detaljnije analize i statistike u tom pogledu pokazale bi koji su to socijalni društveni slojevi, što ih je vezivalo uz Talijane i kako teče proces njihova uključivanja u NOP.

Odjeljak »Oslonac na mase« i »Procjena predvodničkih snaga« nalazi se ispred odjeljka »Talijanska okupacija«. S obzirom na njihov sadržaj, ispravnije bi bilo da su integrirani u cjelinu, što bi pripomoglo da se čitaocu prezentira kako su zaista slojevi viškootočne nadgradnje zazirali od predvodničke uloge komunista, a ovako je to ostalo nedovoljno argumentirano. Naslov odjeljka »Procjena predvodničkih snaga« ne odgovara tekstu, jer se ne opisuje procjena već sažeto izlažu politička gledišta reakcije.

Širenje NOP-a na viškom otočju do kraja 1941. godine dokumentira se odlaskom dobrovoljaca u partizanske jedinice na kopnu, organiziranjem otpora politici odnarođivanja, pokušajima paljenja tvornice sardina »Braća Mardešić« u Komizi, demonstracijama komičkih žena, 10. XII 1941. godine, koje su zahtijevale više kruha i uzvikivale parole »Dolje fašizam«, »Dolje okupatori«, »Nismo Talijani, mi smo Hrvati«. Prilično pomno opisana je i kaznena ekspedicija na otok Vis na početku 1942. godine koja je uslijedila kao reakcija okupatora na događaje 1941. godine na Visu. Naslov koji je autor u tekstu dao, a odnosi se na pokušaj onesposobljavanja tvornice ribljih konzervi, također ne odgovara sadržaju. Umjesto naslova »Paljenje tvornice sardina 'Braća Mardešić'« bolje bi odgovarao neki drugi naslov, jer aktivisti nisu uspjeli tvornicu zapaliti.

Snaga NOP-a na otoku prikazana je brojem NOO-a, partijskih, skojevskih i ostalih masovnih antifašističkih organizacija. Začuduje da se organizaciji USAOH i APŽ ne posvećuje posebna pažnja niti se prikazuje njihov razvoj. Elemente vlasti koju su NOO-i na Visu imali usprkos talijanskoj okupaciji, autor dokumentira tim što su njihovi organi utvrđivali takse trgovcima na ukupan prihod, objavljivali bojkot trgovaca koji su nabijali cijene i obrtnika koji su

šurovali s okupatorom, brinuli se da se berba obavlja na vrijeme, zabranili plaćanje poreza okupatoru, upisivanje ratnih zajmova, davanje dohotka u naturi okupatoru, organizirali narodnooslobodilački fond od kazni zbog kartanja, parničenja, neizvršavanja direktiva i od dobrovoljnih priloga (u svibnju 1943. godine saldo fonda bio je 130.508 lira ili 13 milijuna kuna). Narodni sudovi izricali su kaznene mjere protiv onih koji su se blagonaklono odnosili prema okupatorima.

Posebna poglavlja u knjizi obuhvaćaju organiziranost NOP-a u 1942. godini i razvitak i djelovanje partijskih i masovnih organizacija u 1943. godini do oslobođenja viškog kotara. Opisani su osnivanje Kotarskog komiteta KPH Vis, organizacije SKOJ-a, osnivanje i razvitak Saveza mlade generacije, djelovanje odbora Narodne pomoći, osnivanje NOO-a i masovnih političkih organizacija.

Šteta je što navedena problematika nije prikazana u jednom poglavlju, što sadržaji nisu jače integrirani i što čitaocu nije jasno prikazan rast tih organizacija, s uočavanjem razlika koje su s obzirom na širenje NOP-a nastajale. Kulminacija opredjeljenja stanovnika otoka Visa za NOP i NOB do kapitulacije prikazana je u dijelu knjige u kojem se opisuje proces dobrovoljnog stupanja u NOP odrede na kopnu. Tom prilikom se ukazuje na mogućnosti i teškoće takvih pothvata i njihove rezultate (233 dobrovoljca pristupila su jedinicama NOV do kapitulacije Italije).

Rezultati dvogodišnje borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika prezentirani su u odjeljku u kojem se opisuju događaji i stanje pred kapitulaciju Italije. Taj period NOP-a na Visu posebno je dramatičan. Tada se formira Viški udarni bataljon i »Leteća četa«, razoružava se posada izvidno-signalne stanice na brdu Hum, a Talijani organiziraju kaznenu ekspediciju i represalije nad stanovništvom otoka Visa (strijeljano 20 talaca). Kapitulacijom Italije stvoreni su preduvjeti za razoružavanje talijanskog garnizona i preuzimanje vlasti. Time je završeno oslobođenje Visa. Treba napomenuti da je Vis dio naše zemlje koji je 1943. oslobođen i koji je to ostao do kraja rata.

Analizirajući uvjete pod kojima se razvijao NOP na otoku Visu do talijanske kapitulacije, autor konstatira da je za vrijeme talijanske okupacije i aneksije viško otočno rukovodstvo NOP-a u veoma teškim okolnostima (udaljenost otoka od kopna, prepreke za kontakte s općedalmatinskim rukovodstvom NOP-a) bilo uvelike usmjereno na samoinicijativu. Posebno se ističe pri tome uloga i doprinos skojevaca i omladine koji su dali za razvitak NOP-a. Potkraj 1941. godine, kaže autor, stvorena je jezgra aktivista NOP-a u svim mjestima, selima i zaseocima koji su djelovali kao početni organi narodne vlasti, NOO-i, kao početni organi narodne vlasti, u 1942. godini prerastaju u ilegalne organe narodne vlasti koje su usmjeravali općinski NOO i Kotarski NOO. Stvorena mreža organa narodne vlasti, partijskih i skojevskih organizacija ne predstavlja pravu sliku razgranatosti i masovnosti viškog otočnog NOP-a, jer su rukovodstvo i organi NOP-a svu svoju aktivnost u borbi protiv okupatora zasnivali na inicijativi brojnih grupa aktivista u kojima je djelovao velik broj stanovnika otoka Visa, Biševa i Sveca. Iako je ta konstatacija vjerojatno točna (pogotovo s obzirom na kasniji razvitak događaja), dobro bi bilo da je autor to i podacima u tekstu dokumentirao. U opisu razvitka narodne vlasti na otoku Visu autor nije dao jasno objašnjenje na osnovi kojeg bi se zaključilo kako je tekao razvitak NOO-a od privremenih organa narodne vlasti do državnih organa. U vezi s tim nije konzultirao ni dosadašnju literaturu.

Visok stupanj razvitka NOP-a na viškom otočju objašnjava se velikim zalaganjem njegovih predvodnika koji su djelovali na otočju i neprestano širili krug aktivista i simpatizera, rješavajući usporedno vojne i političke probleme tako da su do proljeća 1943. godine okupili oko polovice stanovništva u raznovrsne organizacije NOP-a. Najjače uporište komunista bilo je među ribarima, težacima i radnicima. Uzrok tome autor nalazi u prototalijanskim osjećajima stanovnika, razvijenoj antifašističkoj i sveslavenskoj svijesti i tradicionalnom slobodarstvu. Po autorovu mišljenju, stanovništvo otoka Visa (osim pojedinaca) bilo je revoltirano talijanskom okupacijom i aneksijom. Okupatorska denacionalizatorska politika, kaže autor, utjecala je »na izmjenu pacifističkih namjera i najupornijih zagovornika politike iščekivanja«.

Uspješan razvitak NOP-a za vrijeme talijanske okupacije rezultat je samoprije-gora većine stanovništva, uz najveće žrtve omladine. Na malom izoliranom jadranskom otoku, punom talijanskih vojnika, zaista je bilo teško boriti se. No, to nije spriječilo Višane da poduzimaju diverzantske akcije, da demonstriraju, prikupljaju hranu, odjeću, obuču za partizane i da 233 dobrovoljca daju u dalmatinske i ostale brigade NOVJ do kapitulacije Italije. Uloga otoka Visa u NOP-u naglo raste nakon kapitulacije Italije. Od tada pa do 20. listopada 1944. godine Vis postepeno prerasta svoje lokalno značenje u jugoslavensko i međunarodno. Dr Huljić s pravom toj etapi povijesnog razvoja otoka Visa poklanja najveću pažnju, bilježeći svaki značajni podatak. Nakon kapitulacije Italije, proces dobrovoljnog prijavljivanja i mobiliziranja obuhvaća gotovo cjelokupno sposobno stanovništvo koje je bilo uključeno u novoosnovane vojno-operativne i pozadinske jedinice, službe, radne grupe, čete, organizirane ribarske družine, posade brodova viške flotile i transportnih brodova, osoblje za prihvata i njegu ranjenika i bolesnika u novoformiranim bolnicama i sanitetskim provizorijima te u prihvatno-otpremnim centrima za naše izbjeglice. Dakle, lepeza raznih oblika koje Huljić potanko i minuciozno bilježi da ostane pokoljenjima za uzor, sjećanje i kao primjer za budućnost. On u vezi s tim napominje da je navedeni proces na Visu tekao kontinuirano a vrhunac dostiže usporedno s prera-stanjem njegova lokalnog u općedalmatinsko značenje. Autor je s pravom etapu razvitka NOP-a na Visu nazvao historijskom, međutim treba istaći da upotreba te riječi u naslovu nije baš najbolja, jer se može zaključiti kako ranija etapa nije bila historijska, s čime se, svakako, ni sam autor ne bi mogao složiti. Zato bi tom razdoblju razvitka bolje odgovarao adekvatniji naziv kojim bi se upečatljivije istaklo njegovo značenje.

Na početku 1944. godine, Vis postaje jedinstven ratni garnizon i vojno-pomorska tvrđava NOVJ u kojoj svi Višani aktivno sudjeluju u NOP-u, bilo kao borci u partizanskim jedinicama ili u pozadinskim organima (ukupno 3000 Višana bilo je uključeno u pozadinske i regularne jedinice NOVJ). Doprinos NOP-u Visa i viškog otočja autor dokumentira i tim što su sva materijalna dobra i proizvodi rada viškog stanovništva bili potpuno na raspolaganju vojnom i političkom rukovodstvu za podmirenje životnih potreba i vojnih potreba. (Svaki dan na Visu boravi od 20.000 do 30.000 ljudi, borci, ranjenici, bolesnici, izbjeglice i ostali.) Iz lokalnih izvora, kaže autor, crpljene su sve zalihe za dopunske potrebe. Sve zalihe živežnih namirnica i upotrebljivih artikala, zatečene u domaćinstvima i skladištima, upotrijebljene su za opće potrebe. Uz to, za potrebe NOP-a upotrijebljena je i dvogodišnja proizvodnja vina (Vis je prije rata proizvodio svake godine oko 1000 vagona vina), jednogodišnji urod grožđa, voća i povrća, ulov svježe ribe. Preko Visa zbrinuto je 40.000 izbjeglica te oko

15.000 ranjenika. Na otok Vis dopremljeno je više od 20.000 tona vojne opreme. Preko Visa, iz Južne Italije, dopremljen je najveći dio vojnog naoružanja za jedinice NOVJ i hrana za stanovništvo a prevezeno je oko 200.000 ljudi.

Međutim, autor smatra da je, osim navedenog, što je zapravo impozantno i zadivljujuće, mnogo veća uloga Visa u vojnom i političkom pogledu za razvitak oružane borbe. Za 26. diviziju, kaže autor, Vis je bio obrambeno uporište i ishodište ofenzivnih aktivnosti, za Mornaricu NOVJ bio je najvažnija pomorska baza iz koje je omogućena sigurna aktivnost njenih borbenih efektiva i iskorištenje njenih transportnih kapaciteta. S osloncem na Vis, kaže se, Mornarica NOVJ kršila je njemačku pomorsku prevlast na Jadranu, povezujući otok Vis pomorskim vezama s brojnim punktovima NOP-a na otocima i obali duž našeg primorja. Kao višenamjenska vojno-pomorska baza, Vis je bio prihvatno-otpremno, snabdjevačko, pomorsko-saobraćajno središte te središte za obuku vojnih i političkih kadrova a njegovo značenje, ističe Huljić, dopunjuje se time što je bio glavni centar komandiranja i veza u vrijeme kad je otok Vis bio središte političkog i vojnog rukovodstva NOP-a. A saveznicima je Vis bio isturena baza njihove specijalne jadranske brigade s vojnom, pomorskom i zračnom namjenom.

U daljnjem tekstu se opisuje djelatnost dalmatinskoga otočnog područja koje je NOP, uz pomoć malobrojnih vojnih efektiva SAD i Engleske, pretvorio, posebno Visa u neosvojivu vojno-pomorsku bazu Jadrana. U tome radu autor uočava nemalo problema. Trebalo je prevladati dileme da li na Visu organizirati upornu obranu (za koju su bile potrebne jače snage) ili što prije napustiti otok. Oblasni komitet KPH za Dalmaciju smatrao je da Vis ima veliko značenje za održavanje veza s vanjskim svijetom, za snabdjevanje jedinica i prebacivanje ranjenika, međutim poznato je da Štab VIII korpusa, pod čijom se neposrednom komandom nalazio Vis, nije dijelio to mišljenje. Dileme rješava tek odluka VŠ NOV i POJ od 20. siječnja 1944. godine, koji je odobrio da se s tri brigade brani Vis. Ta odluka bila je presudna, i tek će kasniji događaji pokazati njeno veliko značenje za razvitak i pobjedu socijalističke revolucije u Jugoslaviji.

Taj dio knjige obrađuje sve značajne događaje vezane za organizaciju ofenzivnih akcija jedinica NOVJ na srednjodalmatinskom otočju (desante na Korčulu, Hvar, Brač, Šoltu, Mljet i poluotok Pelješac) i oslobođenje Dalmacije, te djelatnost VŠ NOV i POJ i rukovodstva AVNOJ-a za međunarodno priznavanje nove Jugoslavije. Dolazak druga Tita na Vis i VŠ NOV i POJ pretvorio je otok Vis u centar NOP-a i NOB-a u Jugoslaviji, odakle se rukovodilo oslobodilačkom oružanom borbom i uspješno diplomatski djelovalo. U vezi s tim, autor ne ulazi u razmatranje kako dolazi do toga da Vis postaje značajan za priznavanje NOP-a od saveznika. Prema tekstu, stječe se dojam kao da je za to presudan bio geografski položaj Visa a ne značenje Hrvatske kao cjeline u razvitku NOP-a u Jugoslaviji. Navedeni podaci su više-manje poznati i Huljić ih je samo registrirao, što je dobro jer bi bez toga prikaz bio nepotpun. Međutim, knjiga sadrži i druge, za povijesnu znanost, također, važne podatke, budući da se za njih dosad nije znalo, odnosno nisu bili poznati široj javnosti. Kad je riječ o tome, osim navedenog, zanimljivi su podaci o ulozi Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju kao usmjeritelja djelatnosti i Oblasnog NOO za Dalmaciju kao organizatora vlasti i sveukupne djelatnosti NOP-a, posebno u rješavanju opće problematike, organiziranja poljoprivrede, ribarstva, industrije, unutrašnje i vanjske trgovine, agitacije i propagande, izdavačke djelatnosti, radnih akcija i Narodno-oslobodilačkog fonda.

Djelo V. Huljića obiljem podataka popunjava dosadašnju prazninu u povijesnoj znanosti o najnovijoj prošlosti Otoka Visa i viškog otočja. Međutim, njegova knjiga ne prelazi okvire deskripcije. Na osnovi podataka u knjizi, vidljivo je da je autor nastojao da čitaoca upozna sa što više podataka, pri čemu je ispustio analitičko-sintetičan pristup obradi problema. Takav metodološki postupak udaljio ga je od problemskog razmatranja i sažimanja. Zbog toga se u tekstu mnogo toga ponavlja a djelo je prepuno manjih ili većih glava, poglavlja i odjeljaka. Sam svjestan toga, autor u zaključku navodi da njegov rad omogućuje daljnju sintetičko-analitičku znanstvenu obradu cjeline i posebnih tema. Čini se da je to autor i ovom knjigom mogao postići. Treba, također, istaći da autor nije u knjizi ulazio u ocjene pojedinih odluka rukovodećih organa NOP-a koje je s obzirom na njihovo značenje i posljedice trebalo da daje, već se zadovoljio samo njihovim konstatiranjem.

Uz osnovni tekst, autor je dao i obilje priloga (slika, faksimila i tabela) što predstavlja posebnu vrijednost i u što je uloženi velik napor i rad. Zanimljivo i pregledno prikazane su pomorske, telegrafске i radio-veze između Otoka Visa i ostalih otoka i s mjestima na obje obale Jadrana.

Knjiga Vis 1941–1945. cjelovito i iscrpno prikazuje razvitak narodnooslobodilačkog pokreta na Otoku Visu i viškom otočju u toku rata i socijalističke revolucije. Ona sadrži obilje povijesnih podataka o herojskoj borbi Višana i njihovom doprinosu pobjedi socijalističke revolucije u Jugoslaviji. Prihvaćajući se zadatka da prikaže ulogu Visa u NOB-u, Huljić je obogatio povijesnu znanost vrijednim rezultatima, iako je u radu imao zaista mnogo problema.

Franko Mirošević

NADA LAZIĆ, Baranja 1941–1945, Slavonski Brod 1979, 348 str.

Monografija Nade Lazić prva je obrada Baranje u vrijeme narodnooslobodilačke borbe. Posvećena je 35. godišnjici oslobođenja Baranje i 60. godišnjici KPJ, SKOJ-a i revolucionarnih sindikata, a izdao ju je Historijski institut Slavonije i Baranje u Slavonskom Brodu sredstvima općine i društveno-političkih organizacija iz Belog Manastira.

Knjiga se sastoji od tri osnovna dijela: dio koji obrađuje Baranju do 1941, dio koji govori o mađarskoj okupaciji Baranje, i dio u kojem je prikazan narodnooslobodilački pokret Baranje u toku drugoga svjetskog rata.

1.

Baranja je do 1941. obrađena u prikazu općepolitičkih, društveno-političkih i ekonomskih prilika s posebnim težištem na radničkom pokretu i historiji KPJ. Dane su demografske karakteristike Baranje, i osvrt na administrativnu struk-